



KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 10 (Mart/March) 2023, s. 960-965.

Geliş Tarihi-Received: 01.02.2023

Kabul Tarihi-Accepted: 28.02.2023

Kitap Değerlendirmesi-Book Review

ISSN: 2687-5675

Ali Akar, *Kül Tigin Yazıtı*, Ötüken Neşriyat. İstanbul: 2022.

Kadir YILMAZ*

Köktürk Yazıtları yaklaşık bir buçuk asırdır çeşitli araştırmalara konu olmaktadır. Bu metinler; Thomsen'in okuyuşundan ve ilanından sonra tarih, edebiyat, filoloji, sosyoloji, siyaset bilimi gibi birçok disiplinde yüzlerce yerli ve yabancı araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Yazıtlar, sadece Türk kültürü ve tarihi açısından değil, insanlık tarihi ve evrensel kültür için de büyük önem arz etmektedir. Bu tanıtma ve değerlendirme yazısında, Akar'ın "Ön Söz"de ifade ettiği önem vurgusundan hareketle hazırladığı *Kül Tigin Yazıtı* adlı çalışması incelenecektir.

-kül tigin yok erser kop ölteçi ertigiz-

Kül Tigin K-10'da geçen bu cümlelerin bir ithaf cümlesi gibi eserin başında yer alması, Kül Tigin'in ve dolayısıyla Kül Tigin Yazıtı'nın Türk tarihi ve kültürü açısından önemini ortaya koyarak kolları sıvamak şeklinde okunmalıdır. "Ön Söz"de yer alan "Bu bengü taşın yazılışının 1290. yılında elinizdeki kitabı hazırlamayı bilimsel bir ödev ve milli görev olarak kabul ettik." (s. 11) ifadesi de kitabın, bir bilim adamı sorumluluğundan hareketle hazırlandığını göstermektedir.

Köktürk Yazıtları'yla ilgili yeni bir kitap yazmak neden gereklidir, kabîlinden bir soru akla gelebilir. Bu soruya verilecek cevaplar şöyle sıralanabilir:

1. Yazıtları müstakil eserler olarak düşünüp her birini ayrı ayrı çalışmalar hâlinde sunmak.
2. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda eksik görülen yanları tamamlamak.
3. Özellikle tartışılan okuma ve çevirilerle ilgili yeni okuma ve çeviri önerilerinde bulunmak.



* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas/Türkiye, e-posta: yilmazkadir@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5154-8322.

4. Araştırmacılar ve alan öğrencileri için daha kullanışlı bir kaynak eser ortaya koymak.

Akar'ın bir bilim adamı sorumluluğu ve titizliğiyle hazırladığı *Bilge Tonyukuk Yazıtı* (Akar, 2020) eserinden sonra bu eserinde de aynı sorumluluk ve titizlikle yukarıdaki soruya cevap verdiğini söylemek yerinde olacaktır.

Kitabın üç bölümden oluştuğu ifade edilmiş, çalışmanın en önemli ve alana dair yapılacak çalışmalarda sayfalarının en çok karıştırılacağı "Dizin-Sözlük" bölümü müstakil bir bölüm olarak değerlendirilmemiştir. Ayrıca IV numarası verilen 15 sayfalık "Albüm" bölümü de gerek çalışmanın değeri gerekse hacmi açısından önemli bir yere sahiptir.

"Giriş" bölümü, "Köktürk Yazıtlarının Keşfi" ve "Bir Tarih ve Dil Metni Olarak Kül Tigin Yazıtı" başlıklarıyla iki kısımdan oluşmaktadır. Yazar, "Köktürk Yazıtları'nın Keşfi" başlığı altında 13, 15 ve 17. yüzyıllarda tarihçi ve coğrafyacılar tarafından Köktürk Yazıtları hakkında bilgi verildiğine, bilim dünyasının ilgisininse Strahlenberg'in meşhur *Das Nord und Östliche Teil von Europa und Asia* adlı kitabının yayımlanmasıyla çekildiğine işaret eder (s. 15).¹ 1889 yılında Nikola Mihayloviç Yadrintsev tarafından Köktürk Yazıtları'nın keşfi ve 1893'te Thomsen tarafından okunmasının Türkoloji tarihinin yeni bir başlangıç noktası olduğuna vurgu yapan yazar, bunun sonucunda da dil bilimcilerin ve doğu bilimcilerin Türkolojiye ilgilerinin arttığına, dünyada çeşitli üniversitelerde Türkoloji bölümlerinin açıldığına işaret eder (s. 16).

Yazıtlar, bugüne kadar yüzlerce yerli ve yabancı araştırmacı tarafından ele alınmış; Türk ve dünya tarihinin seyriyle ilgili çok önemli veriler sunmasından hareketle âdeta kutsal metinler olarak görülmüştür. Bu kutsallık, sadece dil ve edebiyat açısından değil; tarih, sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji gibi farklı disiplinler için de söz konusudur. Akar, "Bir Tarih ve Dil Metni Olarak Kül Tigin" başlıklı bir sonraki bölümde metnin tarih ve dil açısından neden önemli olduğu sorusuna cevap aramaktadır. Bu metin; II. Göktürk Kağanlığı'nın ilk resmî tarihi olduğu ve kağanlık yazıtları içinde birçok açıdan ilk olma özelliği taşıdığı için disiplinler arası çalışmalara konu olmaktadır.

Kül Tigin Yazıtı'nın yaklaşık 20 satırında Kül Tigin'in kahramanlıklarının anlatıldığından bahsedilen bu bölümde Türk milletinin bazı huy, karakter ve davranış özelliklerinin verilmesine, devrin Türk yöneticilerinin kendi dillerine karşı kayıtsızlıklarının anlatılmasına dikkat çekilmektedir (s. 18).

Kül Tigin Yazıtı'nı tarihî ve sosyolojik açıdan bir zemine oturtan Akar, bölümün sonunda metnin Türk dili açısından bir gramer referansı niteliği taşıyor olmasının, sözlü kültür çağında birçok deyim, atasözü, kalıplaşmış ifade ve değişmeceli (metaforik) üslup özelliği barındırıyor olmasının önemini dile getirmektedir (s. 19).

"Giriş"te yer alan bu iki alt başlığın ardından "I. Bölüm"e "Kül Tigin Hakkında Bilgiler" alt başlığıyla girilir. Adına bir yazıt bulunan ve Türk tarihi için önemli bir devlet ve siyaset adamı olarak bilinen Kül Tigin'in kim olduğu sorusuna cevap arandığı bu bölümde, onun hakkındaki bilgilerin, dönemin T'ang hanedanı yıllıklarına ve Bilge Kağan tarafından adına dikilen ve incelemeye konu olan yazıtı dayandığı belirtilmektedir (s. 23).² Babası öldüğünde yedi yaşında olan Kül Tigin'in koyun yılının on yedisinde (*koñ yılka yéti yirmike*), miladi 27 şubat 731'de kırk yedi yaşındayken vefat ettiğinden bahsedilir.

¹ Burada eser adı ve kitaptaki çizimlerin yer aldığı sayfa numarası verilmiş ama eserin künyesi "Kaynaklar" kısmında yer almamıştır.

² T'ang hanedanı yıllıklarında Türklerle ilgili ayrıntılı bilgi için şu esere bakılabilir: İsenbige Togan, Gülnara Kara, Cahide Baysal (2005). *Çin Kaynaklarında Türkler / Eski T'ang Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akar, yazıtlarda Kül Tigin'in vefat sebebiyle ilgili herhangi bir bilgi yer almadığını, onun ölümünün ağabeyi Bilge Kağan'ı çok üzdüğünü, bu sebeptendir ki kardeşi için abidevi bir yazıt diktirdiğini ifade eder (s. 26). Kül Tigin'le ilgili bilgilerin yer aldığı bölümün sonunda bu tarih şahsiyetin adının "köl" mü "kül" mü okunması gerektiği ile ilgili tartışmalara değinen yazar, Çince ligatürlerle bu ismin *ch'üch* şeklinde yazıldığına, bu sözcükteki ünlününse T'ang devri telaffuzlarında daima *ü* olarak okunduğunu vurgulayıp söz konusu kelimenin, kültürel ve fonetik gerçeklere bağlı kalınarak "kül" şeklinde okunması gerektiğine vurgu yapar (s. 27).

"I. Bölüm"ün bir sonraki başlığı olan "Kül Tigin Yazıtı", yazıtın konumu, ölçüleri ve hacmi hakkında bilgiler içermektedir. Bu bölümde yazıtın metin yazarının Bilge Kağan olduğuna, metinleri taş oydurma işini ise Yolluğ Tigin'in 20 günde yaptığı bilgisine yer verilir (s. 29).

"Kül Tigin Yazıtı'nın Konusu" başlığı altında yazıt, Akar tarafından 11 bölüme ayrılmıştır (30-37. s.): Hitap Bölümü (G1-G3), Savaşlar ve İcraatlar (G3-G4), Çinle İlişkiler ve Onlar Hakkındaki Tecrübeleri (G5-G8), Türk Milletinin Huyu ve Karakteri Hakkındaki Görüşleri (G8-G9), Kül Tigin'in Mezar Barkını Yaptırma Gerekçesi (G10-G13), Köktürk Devleti'nin Kuruluş, Yükseliş ve Çöküş Dönemleri (D1-D10), İltiş Kağan Dönemi ve II. Köktürk Devleti'nin (Kutluk Devleti) Kuruluşu (D11-D16), Kapgan Kağan Dönemi (D16-D24), Bilge'nin Kağan Oluşu (D24-D30), Kül Tigin'in Kahramanlıkları ve Ölümü (D30-K10), Kitabe Bölümü.

Yer yer hikâye üslubuyla ve akıcı bir dille kaleme alınan bu bölüm, Kül Tigin ve onun döneminde Köktürkler hakkında yazıtta verilen bilgilerin derli toplu özeti mahiyetindedir. Yazar, anlatılanları dipnot düşerek tarih gerçeklerle örtüştürme ve verilenleri bazen detaylandırma bazen de kendi kanaatleriyle açıklığa kavuşturma yoluna gitmiştir:

17. dipnot: *Buradaki imza cümlesi sayılabilecek son cümle Yolluğ Tigin tarafından eklenmiş benziyor* (s. 31).

19. dipnot: *Bilindiği gibi Kapgan Kağan'ın³, Bayırkuların pusuya düşürmeleri sonucu öldürülmüştür. Yazıtta buna dair bilgi verilmemiştir* (s. 35).

20. dipnot: *Kapgan Kağan'dan sonra İnel Kağan'ın tahta geçmesi ve sonrasındaki gelişmeler hakkında bilgi yoktur* (s. 35).

"I. Bölüm"ün son başlığı "Kül Tigin Yazıtı Hakkında Yapılan Çalışmalar" adını taşımaktadır. Akar, Nikolay Mihayloviç Yadrinstev'den Erhan Aydın'a kadar yerli ve yabancı birçok Türkolog tarafından Kül Tigin Yazıtı hakkında çalışma yapıldığına değinerek bu çalışmalardan kitaplar hakkında bilgi vermiş, makale ve bildiriler hakkında ayrıntılı bilgi için Erhan Aydın'ın *Türk Runik Bibliyografyası* eserine bakılmasını salık vermiştir (s. 41).

"II. Bölüm"de "Kül Tigin Yazıtı'nın Dili" şemsiye başlığı altında dil bilimsel bir yaklaşımla metin, "Dil Bilgisi ve Anlam Bilgisi" başlıklarıyla incelenmiştir. Modern bir dilde bulunan gramer kategorilerinin kullanıldığına değinildikten sonra "Dil Bilgisi" başlığı altında "Alfabe ve Yazım", "Ses Bilgisi", "Yapı Bilgisi" ve "Fiil" alt başlıklarına yer verilmiştir.

Metnin alfabetinin verildiği ve yazım kurallarından bahsedildiği bölümde Hovdhaugen'in *The Relationship Between the Two Orkhon Inscriptions* eseri tanık

³ "Kapgan Kağan'ın" değil, "Kapkan Kağan" olmalı.

gösterilerek metnin yazımında bazı yazım yanlışlarına rastlandığından söz edilmektedir (s. 46).

“Ses Bilgisi” bölümünde sekiz ünlünün yanı sıra kapalı e (é) ünlüsünün de yazıtlarda varlığına delil olarak *béş, él, té-* örnekleri gösterilmiştir. Uzun ünlü konusuna da değinilmiş, Kül Tigin Yazıtı’nda uzun ünlülerin sistematik olmadığı ifade edilmiştir (48. s.). Ünsüzlerle ilgili ise dil uyumunun varlığına, dudak uyumunun tam olarak gelişmediğine, damak n’sinin (ñ) varlığına, palatal n’nin (ń) niteliğinin net olmayışına değinilmektedir (s. 48-49).

“Yapı Bilgisi” bölümü “Kül Tigin Yazıtı’ndaki ek sistematığı, Türk dilinin 8. yüzyılda gramer kuralları oturmuş morfolojik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.” genel çıkarım cümlesiyle başlar (s. 51). “Yapı Bilgisi”nde isimler ele alınırken fiiller için yeni bir başlık açılmış ve bu başlık altında fiil yapım ekleriyle çekim ekleri verilerek örneklendirilmiştir (s. 58-64). Yazar, fiilleri neden yapı bilgisi bölümüne dâhil etmeyip ayrı bir başlık altında ele aldığına dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Bu bölüm “İçindekiler”de şu şekilde numaralandırılmıştır:

I. DİL BİLGİSİ

I.1. ALFABE VE YAZIM

I.2. SES BİLGİSİ

I.2.3. SESLER VE ÖZELLİKLERİ

I.3. YAPI BİLGİSİ

I.3.1. İSİM

I.3.1.1. İSİM YAPIM EKLERİ

I.3.1.2. İSİM ÇEKİM EKLERİ

I.4. FİİL

I.4.1. FİİL YAPIM EKLERİ

I.4.1.1. FİİLDEN FİİL YAPIM EKLERİ

I.4.1.2. İSİMDEN FİİL YAPIM EKLERİ

I.4.2. FİİL ÇEKİM EKLERİ

I.4.2.1. KİŞİ EKLERİ

I.4.2.2. ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ

I.4.3. FİİLLERDE BİRLEŞİK ÇEKİM

I.4.3.1. HİKÂYE

I.4.3.1.2. RİVAYET

I.4.4. FİİLİMSİLER

I.4.4.1. SIFAT-FİİLLER

I.4.4.2. ZARF-FİİLLER

Burada dizgiden kaynaklı olduğunu düşündüğümüz “I.4. FİİL” alt başlığı “I.3. YAPI BİLGİSİ” bölümünün alt başlığı olduğu için I.3.2. olarak numaralandırılmalıdır. RİVAYET alt başlığı için kullanılan I.4.3.1.2. numaralandırması ise “HİKÂYE”nin değil,

“FİİLLERDE BİRLEŞİK ÇEKİM”in alt başlığıdır. Bu başlığın numarası da I.3.3.2. olarak düzeltilmelidir.

Yazar, *Bilge Tonyukuk Yazıtı* çalışmasında ise farklı bir yol izleyerek “Yapı Bilgisi” bölümünü “Yapım Ekleri” ve “Çekim Ekleri” olarak iki alt başlıkta ele almıştır (2019, s. 10).

“Anlam Bilgisi” bölümü, söz varlığının anlam yönüyle ele alınmasının, toplumun dil üzerinden hayata bakışını ve dünya algısını ortaya koyması bakımından önemine vurguyla başlar (s. 65). Metinleri oluşturan sözcüklerin kavram alanları incelenirken toplumun dil mantığına, dil-zihin ilişkisine kapı aralandığına vurgu yapan Akar, Kül Tigin Yazıtı’nın, Türk dilinin anlam bilgisiyle ilgili ilk verileri takip edebildiğimiz metinlerden biri olması yönüyle de önemli olduğuna değinir (s. 65). “Tarih yazıyla başlar ama dil insanla.” diyen Akar, bir dilin konuşurlarının düşünüş tarzları, hayat felsefeleri, olaylar karşısında aldıkları tavırların dile doğrudan yansıtıldığına işaret eder (2019, s. 12). Kül Tigin Yazıtı’nı bu yönüyle ele alan Akar, Türk toplumunun sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş çağlarındaki dil-zihin, dil-kültür, dil-toplum ilişkilerini gösteren dil verilerinin peşinden giderek metnin söz varlığını “soyut sözler”, “eş anlamlı sözler”, “çok anlamlı sözler”, “söz türetme”, “birleşik fiiller”, “deyimler”, “savaş ve diplomasi terimleri” ve “koşut (paralel) ifadeler” başlıkları altında incelemiştir (s. 65-75)

“III. Bölüm”, metnin düzenlenmesinde tutulan yolla ilgili açıklamalarla başlamaktadır. Bu bölümde metin ilk aşamada Köktürk harfleriyle dizilmiş, ikinci aşamada Latin harfli çeviri yazıyla verilmiş, üçüncü aşamada ise Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. *Bilge Tonyukuk Yazıtı* (Akar, 2020) çalışmasındaki usulle metni ortaya koyan yazar, bu bölümü bir ders kitabı üslubu ve açıklığıyla kaleme almıştır.

Bu bölümde yazarın kendi kanaatlerine yer verdiği açıklama dipnotları önemlidir. 3. dipnotta (s. 87) “*atısı* sözünden önce gelmesi gereken *kül tiginin* tamlamasının unutulmuş olduğu” iddiası, metne farklı bir bakışla yaklaşıldığını da göstermektedir. Zira yine 6. dipnotta (s. 90) “öğeler arasında yer değiştirmeye dayalı bir yazım karışıklığının olduğu” ifade edilerek söz konusu cümlenin olması gereken dizilişi önerilmiştir.

13. dipnotta (s. 96) *yana bértimiz* ifadesine değinen yazar, bu öbeğin “tekrar verdik” olarak anlamlandırılmasının yanlış olduğunu, “dönüvermek” olarak çevrilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Akar, *Kül Tigin Yazıtı’nda Yana Bértimiz Birleşik Fiili Üzerine* adlı bildirisinde bu konuyu ayrıntılı olarak ele almış, metnin bağlamının ve tarihi olayların gelişiminin de “dönüverdik” çevirisini doğruladığına işaret etmiştir (2022b, s. 57-59).

Akar’ın, metni Latin harfli çeviri yazıya aktarırken bazı farklı okumaları dikkate almadığı, farklı okumalarla ilgili tartışmalara hiç değinmeyerek sadece yaygın okumalara ve kendi kabulüne yer verdiği de görülmektedir. Kül Tigin K-10’da geçen cümlenin yazar tarafından *öd teñri yaşar* olarak okunması bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir. Yazar, bu cümledeki *yaşar* eyleminin farklı okumaları üzerine yapılan tartışmalara yer vermemiştir. Zira yazıtlarda /ş/ ünsüzünün üç farklı işaretle (S¹, S², Ş) yazılmasının sebeplerini araştırdığı ve konuyla ilgili tartışmalara yer verdiği yazısında Yılmaz, Kül Tigin Yazıtı’nda /ş/ ünsüzünü karşılamak için hiçbir sözcükte veya ekte S¹ işaretinin kullanılmadığı tespitinden yola çıkarak S¹ işaretiyle yazılan bu eylemin *yaşar* değil, “der, söyler” anlamında *aysar* veya “tanzim eder, düzene koyar” anlamında *yasar* okunmasının daha doğru olacağına işaret etmektedir (2021, s. 72).

“IV Albüm” bölümündeki fotoğraflar bizzat yazara ait olmakla birlikte Kül Tigin Yazıtı’nın tepe kısmını gösteren fotoğrafın Servet Somuncuoğlu tarafından çekildiği

belirtilmiştir (s. 122-123). Bu bölümde ayrıca Radloff Atlası'ndan da iki görüntüye yer verilmiştir (s. 126-127).

Çalışmanın en önemli ve araştırmacılar tarafından en çok karıştırılacak sayfaların yer aldığı "Dizin-Sözlük"te 543 madde başı yer almaktadır. "Kaynaklar"da yerli ve yabancı birçok araştırmacının çalışmasına yer verilmiş olması, çalışmanın alt yapısının son derece sağlam olduğunun kanıtı olarak görülmelidir.

Lisans ve lisansüstü dersler başta olmak üzere Türk dili ve başka disiplinlerde yapılacak birçok araştırmaya önemli katkılar sunacağını düşündüğümüz bu eser, Türkoloji alanında edinilmiş yaklaşık kırk yıllık bir birikimin ürünüdür. Prof. Dr. Ali Akar'a bu kıymetli çalışması için Türkoloji camiası olarak teşekkürü bir borç bilir, onun ifadesiyle "kendisiyle kıvandığımızı" belirtmek isteriz.

Kaynaklar

- Akar, A. (2019). *Düşünen Türkçe*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akar, A. (2020). *Bilge Tonyukuk Yazıtı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akar, A. (2022a). *Kül Tigin Yazıtı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akar, A. (2022b). *Kül Tigin Yazıtı'nda Yana Bértimiz Birleşik Fiili Üzerine*. 14. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı. Alanya: Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Yayınları.
- Togan, İ.; Kara, G. ve Baysal, C. (2005). *Çin Kaynaklarında Türkler / Eski T'ang Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, K. (2021). Orhun Yazıtları'nda Ş'nin Yazımı Meselesi. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 5(1), 65-76.